

УДК 340.1

КОДИФІКАЦІЯ ТА ДЕКОДИФІКАЦІЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Леся МУЗИКА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права та процесу
Академії адвокатури України

SUMMARY

The article reveals the essence of the concept of “decodification”. Author analyzed the background and characteristics of modernization of the modern civil law. In this context, studied history of coexistence of civil and commercial law in Ukraine. Codification is the highest step systematization which usually precede the consolidation and incorporation. The process of consolidation and incorporation do not necessarily have the final version of the codification. They are desirable but not categorical assumptions.

Key words: code, codification of civil law, recodification, decodification, modernization, system update of legislation.

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається сутність поняття «декодіфікація». З'ясовуються передумови й особливості здійснення модернізації сучасного цивільного законодавства. У цьому контексті досліджується історія співіснування цивільного та господарського права в Україні. Кодифікація є найвищою сходинкою систематизації, якій зазвичай передують консолідація та інкорпорація. При цьому процеси консолідації й інкорпорації не обов'язково є кінцевим варіантом кодифікації. Вони є бажаними, а не категоричними передумовами.

Ключові слова: кодекс, кодифікація цивільного законодавства, рекодіфікація, декодіфікація, модернізація, системне оновлення законодавства.

Постановка проблеми. Питання кодифікації законодавства в усі часи є досить актуальними. Саме кодифікація дозволяє суттєво реформувати й модернізувати зміст законодавчого регулювання, запровадити нові підходи до правового забезпечення того чи іншого виду правової діяльності, удосконалити зміст регулювання цих відносин щодо сучасного рівня розвитку відповідних суспільних відносин, а також ділової й судової практики.

У вітчизняній і закордонній правовій доктрині та законодавстві відсутнє уніфіковане визначення поняття «кодифікація». Так, А.О. Соловйов у своїй докторській дисертації запропонував таке визначення кодифікації законодавства (подаємо мовою оригіналу): «Вид упорядочення нормативно-правового матеріала в определенній сфері общественных отношений, реализуемый в процессе и результате деятельности (обычно) органа законодательной власти через целенаправленное организующее и перераспределяющее воздействие на разрозненную и несистемно (либо недостаточно системно) организованную и взаимодействующую совокупность нормативных правовых актов и правовых норм, действующих в определенной области общественных отношений на определенный момент, посредством их (актов и норм) компенирования (вобрания, включения в себя и системного встраивания, интеграции внутри себя) в себя, изменения (переработки) и обогащения (в целях восполнения правовых пробелов, снятия противоречий) дополняющим нормативно-правовым материалом, с депозицией (сбором и осаждением в отсекаемый в данном случае «осадок») или реновационным замещением устаревших и не удовлетворяющих по иным критериям сегментов и элементов правовой регламентации, перегруппировкой и интегрирующим системным выстраиванием получаемой совокупности по определенной многоуровневой и сложноструктурированной функционально-логической, синтаксической и морфологической схеме (модели, матрице) внутри вновь формируемого та-

ким образом единого, логически цельного, устойчивого и системного нормативного правового акта (кодекса), заменяющего в результате в определенной отрасли права (подотрасли, институте, направлении правового регулирования) существенную часть нормативно-правовой регламентации и реализующего отраслеобразующую (институтообразующую) функцию» [1, с. 32–33]. Навряд чи виправдує себе позиція, що чим більше визначення (наведене – одне речення в 21 рядок), тим змістовнішим воно є. Вважаємо більш доречним у визначенні будь-якого поняття максимально дати його характерні риси, а в подальшому навести перелік його відповідних характеристик, ознак.

Найбільш прийнятною й обґрунтованою вважаємо позицію, що кодифікація є найвищою сходинкою систематизації, якій зазвичай передують консолідація та інкорпорація. При цьому процеси консолідації й інкорпорації не обов'язково мають кінцевим варіантом кодифікацію. Вони є бажаними, а не категоричними передумовами. Це повною мірою застосовується щодо первинних кодифікацій, наприклад, як це було з Кодексом України про адміністративні правопорушення, з Житловим кодексом України та Господарським кодексом України (далі – ГК України). Коли ж має місце наступна кодифікація, то за основу беруться досягнення попередньої систематизації законодавства у формі кодифікації, консолідації чи інкорпорації [2, с. 32–33].

Актуальність теми. Під час дослідження питань кодифікації ми зверталися до творчої спадщини класиків цивільної думки, учених радянської доби, сучасних фахівців із різних галузей права вітчизняної й зарубіжної правової доктрини С.С. Алексєєва, А.В. Венедиктова, Є.А. Гетьмана, В.К. Грищука, О.В. Задосенка, Р. Кабріяка, Д.А. Керімова, Н.С. Кузнецової, О.А. Крутій, О.Л. Марковського, В.К. Мамутова, В.П. Мозоліна, Є.В. Погорелова, О.Я. Рогача, Ю.К. Толстого, А.О. Соловйова, Р.О. Стефанчука, Є.О. Суханова, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича.

Метою статті є аналіз процесів кодифікації, декодифікації та модернізації цивільного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційним і логічним є здійснення кодифікаційних робіт плановірно, починаючи від кодифікації на горизонтальному рівні (приватному, тобто відносин за схемою «людина – людина») та вертикальному рівні (адміністративному, тобто відносин за схемою «людина – держава»). Саме тому варто було б здійснити насамперед кодифікації у сфері приватного (цивільного) та публічного (адміністративного) законодавства, а після цього говорити про доцільність реформи у сфері кримінального законодавства. Проведення ж відповідних реформ у зворотному напрямі, що й мало місце в Україні, свідчить, як слушно вважає Р.О. Стефанчук, про незрілість суспільства та перманентність репресивних заходів для нормалізації суспільних відносин [3].

У науці кримінального права виділяють три основні етапи розвитку кримінального законодавства [4, с. 125]. Вважаємо, що цю періодизацію можна застосовувати також для аналізу чинності будь-якого кодексу, при цьому доцільно доповнити її періодом рекодифікації. Тому можемо виділити такі етапи розвитку Цивільного кодексу України (далі – ЦК України):

1 етап – відносна стабільність;

2 етап – дестабілізація за рахунок численних змін до кодексу, які, проте, не руйнують загальну концепцію ЦК України (нині триває);

3 етап – рекодифікація;

4 етап – декодифікація у зв'язку із численними змінами, що руйнують загальну концепцію ЦК України як кодексу приватного права.

Очевидно, що період відносної стабільності, на жаль, був майже відсутнім у чинному ЦК України, адже перші зміни до нього було внесено вже через 5 місяців після його прийняття та ще за півроку до набрання ним чинності. Водночас рівень концептуальності змін, що вносяться до ЦК України, не є достатнім для повної розбалансованості його положень, тому третій і четвертий етапи розвитку ЦК України, на нашу думку, ще не настали.

Питання декодифікації законодавства також активно досліджується у світовій і вітчизняній правовій доктрині [5]. Під декодифікацією розуміють процес, що є зворотним щодо кодифікації. Інакше кажучи, це зміни в масиві нормативно-правового регулювання певної сфери суспільних відносин, пов'язані з визнанням таким, що втратив силу, кодексу (або сукупності кодексів) у цій сфері або поступовим його «розмиванням», з поверненням до полісистемності в правовому регулюванні в зазначеній сфері. Декодифікація може здійснюватися в двох формах: 1) як разова акція – визнання кодексу (або сукупності кодексів), що втратив чинність; 2) як процес – абляція (вимивання) нормативно-правового матеріалу з кодифікованого масиву протягом певного періоду часу, коли значна частина положень кодексу підмінюється або витісняється поточним законодавством, що діє поряд або навіть паралельно із зазначеним кодифікованим актом.

Як наукова проблема декодифікація в Україні та в інших пострадянських країнах викликає неоднозначне й досить критичне ставлення до себе [6]. Натомість у країнах Південної Америки та інших регіонах світу (наприклад, у Франції) вона є достатньо дослідженою й апробованою [1, с. 62–64]. Так, останнім часом у галузях приватного права країн Латинської Америки спостерігається стійка

тенденція декодифікації. Це пов'язано з інтенсивним розвитком спеціального законодавства в приватноправовій сфері, що пояснює загальноновизнану в регіоні позицію щодо необхідності збереження кодексів як сховищ національної правової традиції, водночас наголошується на необхідності реформування положень цих кодексів [7, с. 12].

В ідеалі будь-яке законодавство має бути «позитивно консервативним» [8, с. 168], адже його основне призначення полягає в забезпеченні визначеності й стабільності правового регулювання. Навряд чи можна гарантувати таку стабільність у процесі постійного здійснення правотворчого процесу. Більше того, інтенсивна вторинна правотворчість у будь-якій правовій сфері дестабілізує законодавство, правозастосовну та правоінтерпретаційну практику. Без сумніву, закон не може все передбачити та все врегулювати, практика потребує динамічного реагування на вимоги й очікування, що постійно виникають.

Варто пригадати, що прийняттю ЦК України передувала багатолітня кропітка робота провідних цивілістів країни, вивчався та враховувався досвід зарубіжних кодифікацій. І хоча на стадії його прийняття окремі положення зазнали певних змін (не з ініціативи авторів), загалом ЦК України увібрав найкращі традиції й позиції цивілістичної думки сучасності та минулого. Саме тому викликають подив зміни до ЦК України, які розпочалися ще до набрання ним чинності та тривають досі. До ЦК України можна застосувати фразу професора Ж. Буланже, яку він свого часу висловив щодо Цивільного кодексу Наполеона: «Первинний мармур замінили в багатьох місцях шпукатуркою «під мармур», цеглою, гіпсом» [9]. Однак вважаємо, що передчасно вести мову про декодифікацію сучасного вітчизняного цивільного законодавства. Воно потребує змін, і це має бути системне оновлення, а не хаотичні, імпульсивні зміни без початку й кінця.

На необхідності вдосконалення ЦК України неодноразово наголошували вітчизняні цивілісти та практики [10]. Так, на думку Н.С. Кузнецової, перед нашими цивілістами нині постало завдання максимально наблизити правове регулювання цивільних відносин до справедливо очікуваних результатів (певних правових стандартів). Сьогодні існує достатня емпірична база правових позицій судів усіх інстанцій щодо застосування норм ЦК України (показово, що в двох юрисдикціях: цивільній і господарській). Саме судова практика має стати предметом системного аналізу та ключовим орієнтиром [11, с. 13].

Деколи висувуються доволі радикальні ідеї щодо зведення цивільно-правового законодавства в єдиний нормативний акт шляхом інкорпорації ГК України та окремих норм Земельного кодексу України до ЦК України, а також щодо прийняття Кодексу комерційного судочинства України [12]. Неодноразовими були спроби науковців і практиків звертати увагу на численні невідповідності, зокрема, у ГК України й ЦК України (наприклад, щодо сутності та видів юридичних осіб в Україні). Так, згадані кодекси пропонують різні підходи до врегулювання однакових відносин, унаслідок чого під час вирішення аналогічних спорів суди в одних випадках надають перевагу ЦК України, а в інших – ГК України [13], що, безумовно, не сприяє єдності судової практики й розвитку таких відносин.

«Протистояння» в часі цивільного та господарського права сягає майже сторічної давнини. На початку 1929 р. відомий правознавець і державний діяч П.І. Стучка поставив під сумнів єдність цивільно-правового регулювання майнових відносин. Цікаво, що декількома роками раніше

цей же вчений відстоював цілком полярну позицію. Отже, П.І. Стучка обґрунтував теорію так званого двосекторного права – господарсько-адміністративного та цивільного права. Перше з них мало регулювати відносини всередині соціалістичного сектора, засновані на плановості та підпорядкуванні. У регулюванні цивільного права залишилися відносини приватних власників між собою та частково міжгалузеві відносини. При цьому зі збільшенням (як домінанти) соціалістичної власності збільшувалася також сфера дії господарсько-адміністративного права. Водночас цивільне право зі знищенням приватної власності за часів соціалізму «відмирало». Відповідно, було викладено пропозицію про розробку та прийняття двох окремих нормативних актів: Основ цивільного законодавства СРСР та Господарсько-адміністративного кодексу СРСР [14, с. 79; 15, с. 10–11].

Зазначена теорія не набула законодавчого закріплення, її було піддано критиці з боку Л.Я. Гінзбурга в 1931 р. [16]. Натомість цим ученим і його колегами було запропоновано теорію єдиного господарського права [17].

Прихильники теорії єдиного господарського права до предмета господарського права включали майнові відносини як між організаціями, так і між громадянами. В основу цієї теорії було покладено принцип єдності регулювання майнових відносин, що передбачався відповідними цивільними кодексами союзних республік. У 1936 р. з прийняттям першої Конституції СРСР правам громадян приділялася пильна увага. На Перших всесоюзних зборах, присвячених радянському праву, у 1938 р. теорія єдиного господарського права зазнала остаточної поразки. Згодом, до кінця 1930-х рр., на доктринальному й законодавчому рівнях набула закріплення концепція єдиного цивільного права, заснована на цивільних кодексах відповідних союзних республік [18, с. 82–83].

Відродження теорії господарського права у варіанті, близькому до теорії господарсько-адміністративного права, відбулося в 1960-х рр. Сутність її зводилась до того, що не передбачалося знищення цивільного права як такого. Пропонувалося закріпити за ним лише відносини за участю громадян, засновані на праві приватної власності [19]. Знову наголошувалось на необхідності прийняття одразу двох нормативних актів: Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік і Господарського кодексу СРСР. Ні на доктринальному [20], ні на законодавчому рівні наведена теорія не знайшла підтримки.

Так тривало до розпаду СРСР і проголошення незалежності України. Нова політична ситуація вимагала нового правового оформлення суспільних відносин. Тому з 2004 р. в Україні функціонують паралельно два кодекси: ЦК України та ГК України.

Основним завданням кодифікації в усі часи було подолання розпорошеності законодавства та забезпечення належної якості правозастосовної практики. Крім того, це є одним із юридичних способів удосконалення законодавства, використання якого доцільно враховувати під час планування законодавчої діяльності. У зв'язку із цим варто погодитись із В.К. Мамутовим, що кодифікація є ключовою ланкою механізму удосконалення правового регулювання, її можна розглядати як універсальний правовий засіб впливу на зміст і форму законодавства. Водночас спірною вважаємо думку вченого про те, що ідею кодифікації господарського законодавства започатковано не наукою, а практикою, вона обумовлюється необхідністю вирішення правозастосовних питань [21].

В.К. Мамутову опонує Н.С. Кузнецова, наголошуючи на неприйнятності ситуації, що нині має місце в Україні, яку науковець називає «кодексоманією». Учений заперечує доцільність паралельного існування ЦК України й ГК України та відмічає, що діапазон пропозицій щодо вдосконалення законодавства охоплює проекти від декодифікації ГК України до повного виключення із ЦК України норм, що регулюють відносини у сфері підприємництва [22, с. 14]. Остання пропозиція зазвичай лобіюється представниками господарського права [23]. Я.М. Шевченко вважає, що не може бути ЦК України та ГК України, які створюють сум'яття як щодо інвесторів, так і щодо громадських організацій [24, с. 7]. У свою чергу В.С. Щербина виступає проти декодифікації господарського законодавства шляхом скасування ГК України. При цьому автор виступає також проти прийняття Економічного, Інноваційного чи Конкуренційного процесуального кодексів. Не погоджується він також із прийняттям Закону України «Про основні засади господарської діяльності» від 19 січня 2008 р., проект якого 11 березня 2010 р. було відкликано з Верховної Ради України [25, с. 15]. В.В. Луць вважає, що у сфері договірного права важливим є усунення дублювання й розбіжностей, які існують у регулюванні договірних відносин за ЦК України та ГК України [26, с. 11]. Пріоритет, на його думку, має надаватися положенням ЦК України, які мають для договірного права загальний характер.

Це протистояння між «цивілістами» й «господарниками», як ми зазначали вище, налічує вже не один десяток років запальних суперечок. Вважаємо, що нині слід прийняти як факт існування обох кодексів та зосередити увагу фахівців на питаннях їх удосконалення й усунення колізій, що існують між ними.

В аспекті кодифікації цивільного законодавства необхідно привертнути увагу до Кодексу цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р., що набрав чинності 1 липня 2013 р. [27]. Він регулює відносини, пов'язані із захистом населення, території, навколишнього природного середовища й майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права й обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності. Цей кодифікований нормативно-правовий акт являє собою певний синтез положень публічного й приватного права, протягом року (з моменту набрання чинності) він уже тричі зазнавав змін і доповнень. Практика застосування згаданого кодексу доведе чи спростує доречність його прийняття, проте звичка до постійних змін у вітчизняному законодавстві взагалі й кодифікованому зокрема не може бути виправданою як соціальний запит.

Аналізуючи питання стабільності законопроектної роботи, мимоволі згадуємо крашкі зразки законодавчої діяльності зарубіжних країн: Конституцію Сполучених Штатів Америки, яка за понад двісті років свого існування не втратила актуальності та донині є зразком державності й демократії; Цивільний кодекс Наполеона, про який сам Наполеон говорив, що із часом забудуться його гучні перемоги й поразки, проте кодекс пам'ятатимуть віками (як і сталося). На цьому тлі доволі дивним вважаємо прагнення українських законодавців до перфектизації чинного законодавства, що особливо стосується кодифікованих актів,

які покликані бути гарантом стабільності й найвищої систематизаційної якості [3]. Однак за період порівняно нетривалого існування кодифікацій у незалежній Україні до кожного з кодексів було внесено в середньому від 100 до 500 змін і доповнень.

Висновки. Отже, проблема кодифікації цивільного законодавства вимагає дотримання важливих покрокових елементів, а саме: доктрина → законотворчість → практика застосування. З огляду на наявність значної кількості нормативно-правових актів у цій сфері їх удосконалення варто здійснювати шляхом виявлення конкретних вад законодавчих актів і розробки пропозицій щодо їх усунення. Водночас має зменшуватись кількість регуляторних актів у цивільно-правовій сфері та підвищуватись їх якість. При цьому передчасно вести мову про декодифікацію чинного ЦК України.

Список використаної літератури

1. Соловьев А.А. Российский и зарубежный опыт систематизации законодательства о спорте : [монография] / А.А. Соловьев. – М. : Комиссия по спортивному праву Ассоциации юристов России, 2011. – 383 с.
2. Музика Л.А. Окремі питання кодифікації: цивільно-правовий аспект / Л.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2014. – № 2.
3. Стефанчук Р.О. Чи існує правова політика в Україні? / Р.О. Стефанчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blogs.lb.ua/ruslan_stefanchuk/293460_chi_isnuie_pravova_politika_ukraini.html?fb_action_ids=10205827103296634&fb_action_types=og.recommends.
4. Кленова Т.В. Необходимость и возможность стабилизации уголовного законодательства Российской Федерации / Т.В. Кленова // Противодействие современной преступности: оценка эффективности уголовной политики и качества уголовного закона : сб. науч. тр. / под ред. Н.А. Лопашенко. – Саратов : Сателлит, 2010. – С. 125–133.
5. Ковтун Н.Н. Акты конституционного правосудия как фактор декодификации УПК РФ / Н.Н. Ковтун // Уголовный процесс. – 2008. – № 11. – С. 3–10 ; Ковтун Н.Н. О декодификации Уголовно-процессуального кодекса РФ и «месте» этого акта в системе источников уголовно-процессуального права России / Н.Н. Ковтун // Кодификация законодательства. – Нижний Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2009. – С. 968–985 ; Bennassar V. Histoire du Brésil 1500–2000 / V. Bennassar, R. Marin. – Paris : Fayard, 2000 ; Diez-Picazo y Ponce de León L. Codificación, descodificación y recodificación / L. Diez-Picazo y Ponce de León // Anuario de droit civil (Madrid). – 1992. – Vol. 45. – № 2. – P. 473–484.
6. Кузьмін Р.І. Скасування Господарського кодексу України – шлях до криміналізації економічних відносин / Р.І. Кузьмін // Право України. – 2006. – № 12. – С. 32–34 ; Дятленко Н.Н. Вбити Господарський кодекс! / Н.Н. Дятленко // Правовий тиждень. – 2006. – № 16 ; Белоусов Е.Н. Хозяйственный кодекс должен действовать / Е.Н. Белоусов // Юридическая практика. – 2006. – № 1–2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.ua/article.php?id=1000555> ; Щербина В.С. Хотели как лучше, а получилось как всегда / В.С. Щербина, А.И. Ющик // Юридичний вісник України. – 2005. – № 45(541). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yurincom.com/ua/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=1059.
7. Беликова К.М. Правовое регулирование торгового оборота и кодификация частного права в странах Латинской Америки : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / К.М. Беликова. – М., 2012. – 55 с.
8. Тихонова С.С. Декодификация уголовного законодательства России: реальность или перспектива? / С.С. Тихонова // Альманах современной науки и образования. – 2013. – № 10(77). – С. 167–169.
9. L'opportunité d'une partie générale dans le futur Code civil français / Association Henri Capitant: Travaux. – Paris : Dalloz, 1946. – 86 p.
10. Кузнецова Н.С. Развитие цивилистической доктрины в Украине: основные направления и перспективы / Н.С. Кузнецова // Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19–20 квітня 2012 р.). – К. : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. – С. 11–21 ; Стефанчук Р.О. «Законодавчі борги» цивільного законодавства / Р.О. Стефанчук // Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19–20 квітня 2012 р.). – К. : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. – С. 61–64.
11. Кузнецова Н.С. Гражданское право Украины: необходимость системного совершенствования / Н.С. Кузнецова // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного права (Матвеевські цивільні читання) : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовтня 2012 р.) : у 2 т. – К. : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. – Т. 1. – С. 12–18.
12. Незалежність правосуддя свободи // Юридичний вісник України. – 2008. – № 9. – С. 8.
13. Олевська Є.В. Не скасування – а трансформація Господарського кодексу / Є.В. Олевська // Юридичний вісник України. – 2008. – № 39. – С. 3.
14. Стучка П.И. О системе и пределах материальной и Особенной части гражданского кодекса / П.И. Стучка // Революция и право. – 1929. – № 5. – С. 76–89.
15. Стучка П.И. Курс советского гражданского права : в 3 т. / П.И. Стучка. – М. ; Л., 1927–1931. – Т. 3. – 1931. – 200 с.
16. Сборник материалов по хозяйственно-административному праву / сост. : Л.Я. Гинзбург и др. – М., 1931.
17. Курс советского хозяйственного права / под ред. Л.Я. Гинзбурга и Е.Б. Пашуканиса. – М., 1935.
18. Мозолин В.П. История цивилистической мысли в России / В.П. Мозолин, А.Н. Беседин // История юридических наук в России : сб. статей / под ред. О.Е. Кутафина. – М., 2009. – С. 56–100.
19. Гинзбург Л.Я. К вопросу о хозяйственном праве / Л.Я. Гинзбург // Советское государство и право. – 1956. – № 8. – С. 84–96 ; Тадевосян В.С. Некоторые вопросы системы советского права / В.С. Тадевосян // Советское государство и право. – 1956. – № 8. – С. 99–108 ; Павлов И.В. К вопросу о кодификации советского гражданского законодательства / И.В. Павлов // Советское государство и право. – 1959. – № 8. – С. 36–49 ; Лаптев В.В. О советском хозяйственном праве / В.В. Лаптев // Советское государство и право. – 1959. – № 4. – С. 70–79 ; Макутов В.К. Хозяйственное право на службу коммунистическому строительству / В.К. Макутов // Советское государство и право. – 1959. – № 9. – С. 37–43.
20. Лунц А.Л. Еще раз о предмете хозяйственного права / А.Л. Лунц, Е.А. Флейшниц // Издание вузов. Серия «Правоведение». – 1960. – № 4. – С. 46–54 ; Братусь С.Н. Имущественные отношения, регулируемые советским гражданским правом / С.Н. Братусь // Вопросы экономики. – 1960. – № 9. – С. 73–82 ; Матвеев Г.К. О концепции хозяйственного права / Г.К. Матвеев // Издание вузов. Серия «Правоведение». – 1961. – № 1. – С. 70–78 ; Толстой Ю.К. Теоретические проблемы гражданского законодательства / Ю.К. Толстой // Вестник ЛГУ. – 1961. – № 17. – С. 108–119.

21. Мамутов В.К. Кодифікація господарського законодавства України: стан, проблеми, перспективи / В.К. Мамутов // Кодифікація господарського законодавства України: стан, проблеми, перспективи : зб. тез допов. за результатами круглого стола (2 грудня 2010 р.) / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2010. – С. 5.
22. Кузнєцова Н.С. Основні методологічні засади сучасного цивільного права України / Н.С. Кузнєцова // Право України. – 2009. – № 8. – С. 12–14.
23. Мамутов В.К. Гражданский кодекс в системе правового обеспечения экономики в Украине / В.К. Мамутов // Юридичний вісник України. – 2011. – № 6(814) ; Мамутов В.К. Гражданский кодекс в системе правового обеспечения экономики в Украине / В.К. Мамутов // Юридичний вісник України. – 2011. – № 7(815).
24. Шевченко Я.М. Поняття приватного права як ядра правопорядку, заснованого на ринковій організації економіки / Я.М. Шевченко // Право України. – 2009. – № 8. – С. 4–7.
25. Щербина В.С. Деякі проблеми удосконалення господарського і господарського процесуального законодавства / В.С. Щербина // Право України. – 2010. – № 8. – С. 13–18.
26. Луць В.В. Тенденції розвитку договірного права України в сучасних умовах / В.В. Луць // Право України. – 2009. – № 8. – С. 8–11.
27. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 220.

